

Αποψη αρχαιολογικής ανασκαφής στη Θάσο (Α. Pariente και J. Descourtiles, Γαλλική αρχ. Σχολή).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ Τι και Πως

Πολλά βιθλία έχουν εκδοθεί τελευταία, κυρίως στο εξωτερικό, για την αρχαιολογία και απευθύνονται στο πλατύ κοινό. Αυτό οφείλεται στο όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον του κόσμου για να γνωρίσει τους περασμένους πολιτισμούς, που υπήρξαν το ξεκίνημα αυτού που είμαστε σήμερα.

Στα βιθλία παρουσιάζεται συνήθως ό,τι πιο εντυπωσιακό έχει βρεθεί μέχρι σήμερα κι έτσι δίνεται η εντύπωση πως μόλις κανείς πιάσει την τσάπα και σκάψει στο πρώτο χωράφι που θα συναντήσει, θα βρει θησαυρούς, έργα τέχνης και άλλα θαυμαστά πράγματα. Χωρίς να θέλουμε να απογοητεύσουμε κανέναν, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε εδώ τις γνώσεις, τη σκληρή δουλειά, την υπομονή και την επιμονή που χρειάζονται, καθώς και τις λίγες πιθανότητες που έχει ο αρχαιολόγος να αποκαλύψει το εύρημα που θα τον κάνει διεθνώς γνωστό.

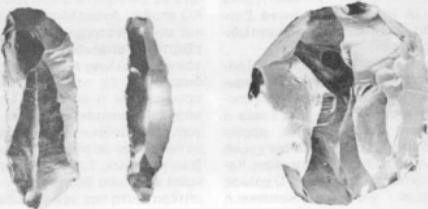
Αμυγδαλόσχημος λίθινος χειροπέλεκυς που δρέπηκε στην περιοχή της Σιάτιστας. Έχει ηλικία 10.000 χρόνων. Το μήκος του είναι 15,3 εκ. (Μουσ. Βεροίας).

Ζωγραφική από το σπήλαιο Λασκώ της Γαλλίας.

Κρανίο που δρέθηκε το 1960 στη Χαλκίδη. Ανήκει σε «Νεαντερτάλοειδή» γυναικα (Μουσ. Βεροίας).

Ο Homo Sapiens εφεύρισκε μια «επανοπλαστική» μέθοδο κατασκευής εργαλείων από πυρτόλιθο κυρίως. Την παραγωγή απόλεπισμάτων από τον πυρίνο του πυρτόλιθου και την κατασκευή λεπίδων. Η «τεχνική των λεπίδων» αποτελεί διαδίκαια για την παραγωγή φοιλίδων. Εδώ βλέπουμε έναν πυρίνο πυρτόλιθο με εμφανή σημάδια επεξεργασίας και δύο λεπίδες από παρόμοιο πέτρωμα (Μουσ. Βόλου).

Ποια αρχαιολογία

Η διαίρεση του χρόνου σε περιόδους είναι σύγχρονη επινόηση για να δοθεῖσε τον μελετήτη στην κατάταξη και τη χρονολόγηση (σχετική ή απόλυτη) και τη γενική κατανόηση της ιστορίας.

Η ιστορία του πλανήτη μας αρχίζει πολύ πριν εμφανιστεί ο άνθρωπος.

Την ιστορία της γης εξετάζει η ΓΑΙΟΛΟΓΙΑ. Με την εμφάνιση της ζωής πάνω στον πλανήτη μας ασχολείται η ΠΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ενώ η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ερευνά σπουδείς της πολιτιστικής ιστορίας του ανθρώπου από την εποχή της εμφάνισής του στη γη.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ διαιρείται σε διάφορες περιόδους ανάλογα με τη χρονική φάση την πολιτισμού που μελετά. Έτσι έχουμε την ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ που έκινα από τη στιγμή

της εμφάνισης του ανθρώπου στη γη. Ο άνθρωπος αυτός ήταν οι Νεάντερταλ (από το όνομα της περιοχής της Γερμανίας όπου οι ανακαλύψθηκαν στην περιοχή της Μέσης Παλαιολιμνίτη Εποχής). Μεταχειρίζεται πάντες αδύνατες ή ελάχιστα δουλεμένες, ξύλα και κόκκαλα, για όπλα και εργαλεία. Τον άνθρωπο αυτόν χαρακτηρίζουν το σγκώδες κεφάλι, ο χαμηλός λαιμός, το γερύτο βαδίσιμο. Σε μετακίνηση του ανθρώπου οφείλεται το γεγονός ότι στην Ευρώπη ήθη (40.000 χρόνια πριν) ο άνθρωπος τύπου Κρομανίον (από το όνομα της περιοχής Cro-Magnon στη Γαλλία όπου δρέθηκαν τα πρώτα του λείψανα). Αυτός ο Homo Sapiens, ο «Σοδός των άνθρωπος», που είναι ο πρόγονός μας, δούλεψε την πέτρα με δεξιότερνια και ζωγράφισε στους βρά-

χους αριστουργήματα, όπως αυτά που δρέθηκαν στα σπήλαια του Λασκώ (Γαλλία) και της Αλταμίρα (Ισπανία). Ο Γάλλος εθνολόγος - αρχαιολόγος H. Leroi-Gourhan που μελέτησε τα θέματα αυτά συμπέρανε πως οι βραχογραφίες έχουν λατρευτικό χαρακτήρα.

Η Προϊστορική εποχή αρχίζει περίπου 600.000 χρόνια πριν από μας. Βέβαια δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα να αρχίζει και νωρίτερα. Πάντοτε μια νέα ανακάλυψη είναι δυνατόν να ανατρέψει τα στοιχεία που έχουμε σήμερα.

Η Προϊστορική εποχή διαιρείται σε τέσσερις περιόδους: η ονομασία των οποίων πργάζει από τα υλικά που χρησιμοποιήσε ο άνθρωπος: την ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ περίοδο, κατά την οποία ο άνθρωπος επεξεργαζόταν ελάχιστα την πέτρα, το ξύλο και το κόκκα-

Νεολιθική ακρόπολη του Σεσκλού (Αναπαράσταση Μ. Κορρές).

Νεολιθική ακρόπολη του Διμηνίου (Αναπαράσταση Μ. Κορρές).

λο, τη ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ περίοδο και τη ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδο κατά την οποία ο άνθρωπος άρχισε να πλέθισε πήλινα αγγεία με το χέρι, χωρίς τροχό. Στην περίοδο αυτήν ανήκουν τα μεγαλύτερά μνημεία όπως τον μενχή κ.ά. Ακολούθει η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ που δεν εμφανίζεται ούμα ταυτόχρονα παντού. Πρώτη είναι η εποχή του ΧΑΛΚΟΥ κατά την οποία ο άνθρωπος μεταξειρίστηκε αρχικά κυρίως τον χαλκό (Cu) και τον χρυσό (Au), όπως βρίσκονται στη φύση. Κατόπιν έφτιαξε προσαρμογές. Ο χαλκός χρησιμεύει για την κατασκευή όπλων, αγγείων, κοσμήματων κ.ά. ενώ ο χρυσός ήταν τα ευεγένες πολύτιμα μέταλλα. Γύρω στα μέσα της 2ης χιλιετίας προ Χριστού, λαοί της Ανατολικής Μεσογείου αρχίζουν να δουλεύουν τον αιδηρό (Fe). Τότε άρχιζει η εποχή του ΣΙΔΗΡΟΥ που έδωσε αντικείμενα σκληρά και ανθεκτικά. Τον ίδιο περίοδο καιρό εξελίσσεται και καθιερώνεται η Γραφή. Έται μπαίνουμε στην ιστορική περίοδο με την «Κλασική Αρχαιολογία» που εξετάζει τις Ελληνική, Ετρουσκική και Ρωμαϊκή Αρχαιολογία.

Τι συνέβαινε εκείνη την εποχή του λίθου

Γύρω στα 70.000-75.000 χρόνια νωρίτερα από σήμερα, που αρχίζει η τελευταία παγετώδης εποχή, έζησε ο άνθρωπος του Νεάντερταλ. Το 35.000 π.Χ. περίοδος εμφανίζεται ο Homo Sapiens ή άνθρωπος του Κρομανίον. Στην αρχή ο άνθρωπος που ζει ομαδικά, μετακινείται συνεχώς, συλλέγει καρπούς, ρίζες, χόρτα και κυνηγά για να τραφεί. Με τη μετάβα-

ση από την ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ στη ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδο ο άνθρωπος περνά από το ΣΥΛΛΕΚΤΙΚΟ στο ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ στάδιο. Ανακαλύπτει τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Ετοιμαίνεται να εξαρτάται απόλυτα από το φυσικό του περιβάλλον. Με την παραγωγή διαμορφώνεται και η ιδιοκτησία και οργανώνεται η κοινωνία. Τώρα παίζουμε κατασκευαστές και παραγωγοί. Ο άνθρωπος που παλιότερα κατοικούσαν στην πετρώλη κατασκεύασαν στη φύση τη γυναικαμπτέρα, αυτή που γεννά παιδιά όπως η γη δίνει καρπούς.

Στην Ελλάδα τα αρχαίοτερα ανθρώπινα λείψανα έχουν βρεθεί στη Μακεδονία (παλαιό Πετραλώνων στη Χαλκιδική: Κρανίο ανθρώπου του Νεάντερταλ της πρώιμης παλαιολιθικής περιόδου) και στη Θεσσαλία (την περιοχή γύρω από τη Λάρισα). Στη Μέση παλαιολιθική εποχή αντικούν λείψανα ανθρώπινα που βρέθηκαν στην Πελοποννήσο, στις Β. Σποράδες, την Εύβοια, την Κεφαλονιά και αλλού.

Όπως είπαμε κιόλας, τη ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή εμφανίζεται ο Homo Sapiens που καλλιεργεί τη γη και εκτρέφει ζώα. Σα πρώτα στάδιο δεν γνωρίζει την κεραμική, γιατό και η πρώτη περίοδος της νεολιθικής εποχής ονομάζεται ΠΡΟΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ή ΠΡΩΤΟΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδος. Η κυρίως ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδος διαιρείται σε τρεις φάσεις: την ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή (που υπολογίζεται περίπου στην διάλιτη π.Χ.), τη ΜΕΣΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή (διάλιτη π.Χ.) και τη ΝΕΟΤΕΡΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή (4η χιλιετία π.Χ.) που, στην Ελλάδα, τελείωνε λίγο μετά τα 3.000 π.Χ. οπότε αρχίζει η ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ.

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή είναι γνωστή στην Ελλάδα κυρίως από τις δύο ακρόπολεις, αυτές του Διμηνίου και του Σεσκλού, κοντά στο Βόλο. Πάντως δεν είναι μόνο η θεσσαλία που κατοικήθηκε εκείνη την εποχή. Και σε όλα μέρη της Ελλάδας παρέχουν οικισμοί της Α. ΝΕΟΛ. εποχής που δεν έχουν ανασκαφεί. Η αρχιτεκτονική της εποχής αυτής είναι απλούστατη: τετράπλευρες ή καμπυλόγραμμες (ας κάπωτη) καλύμβες. Τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν ήταν από πυρτάλιδο ή από οψιάνο - ο οποίος προερχόταν από τη Μήλο. Τα σχήματα των εργαλείων είναι τώρα κάπως μεγαλύτερα και πιο δουλεύμενα από αυτά της προηγούμενης περιόδου. Το σπουδαιότερο ούμα επίτευγμα της εποχής είναι το πλάσιμα και το ψήφισμα πλινθίνων χρηστικών κυρίων αντικείμενων. Σπουδαία αντικείμενα και για τους χρήστες δύο και για μας, το αγγείο, μιας και τα κεραμικά θραύσματα είναι το σημαντικότερο και πιο πλούσιο σε αριθμό είδων λείψανον αρχαιού πολιτισμού που μας χρησιμεύει ως διαγνωστικό στοιχείο. Εκτός από αγγεία οι νεολιθικοί κεραμειστές κατασκεύαζαν και ειδώλια ανθρώπομορφα και ζωόμορφα. Τα αγγεία είναι λιτού σχήματος χωρίς βάση και λαβές στην αρχή. Το χρώμα είναι καστανοκόκκινο, αργότερα αποκτούν χρώματα και ζωγραφική διακόσμηση με πρόσθετο λευκό ή υπόλευκο επιχρύσιμα. Με την περίοδο που αποκτούν οι αγγειοπλάστες πλούτιζονται και τα σχήματα και κατασκευάζονται σε μάση. Με την έξιλη τα αγγεία αποκτούν εμπιεστή διακόσμηση ή και εγχάρακτη, ενώ η ζωγραφιστή έσφανεται σταδιακά.

Η ΜΕΣΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδος χαρα-

Εγχάρακτη απόσταση των οικισμών της Διμήνειας.

κτηρίζεται από κεραμική μικτού ρυθμού (εγχάρακτη και γραπτή) επίσης τα αγγεία θυμίζουν χάλκινα σκέυη, έτσι δεν αποκλείεται η γνώση των μετάλλων που χρησιμοποιούνταν ήδη στην Ανατολή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η κατασκευή ειδωλίων που εικονίζουν, εκτός από τις γυναικείες μορφές (που γνωρίσαμε στην προηγούμενη περίοδο) και ανδρικές ένθρωπες μορφές. Η Μέση Νεολιθική περίοδος έχει ωρίσει για τις οχυρές ακροπόλεις που δημιουργούνται καθώς και για την απαρχή πολεοδομικής οργάνωσης.

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδος που στην Πελοπόννησο εμφανίζεται ωρίτερα απ' ότι στη Β. Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από την αγγειοπλαστική της που είναι τύρια πιο πολύ πιο εξελιγμένη. Τα αγγεία έχουν χρώματα: Το μάυρό ή το σκούρο ματ (θαυ-

πό) χρώμα (αμαυρό, αμαυρόχρωμη κεραμική) υπερέχει για ένα χρονικό διάστημα, ώπου ομφανίζεται το στιλβωμένο (γυαλιστερό) μελάνο σε κόκκινο φόντο καθώς και η πολυχρωμία. Σημαντικό νέα στοιχείο είναι τα κεραμεικά σε σταχτή, μάυρο ή καστανόμαρτρο χρώμα που καμιά φορά φέρουν διακόσμηση λωραριστή δάπτη ή εγχάρακτη, καθώς και ο διάκοσμος με γραφίτη και αυτός με πολύ στριμόνι χώρας που ήρθαν από το Βορρά. Η αρχιτεκτονική της φάσης αυτής, η πιο χαρακτηριστική ανήκει στον οικισμό του Διμήνειου (κοντά στο Βόλο) όπου παρατηρούνται διχύρωματικοί περιβόλοι, σχέδιον κυκλικό, ο ένας δίπλια στον άλλο. Στο κέντρο βρισκόταν αυτό που αργότερα, στη Μικηναϊκή εποχή θα ονομαστεί μέγαρο. Ο τύπος των μεγάρων και η διάταξη των αρχιτεκτονικών στοιχείων της ακρόπολης του Διμήνειου είναι τυπικά της περιόδου αυτής. Το μέγαρο εμφανίζεται με δύο κίονες μεταβόλητου παραστάδων. Το κύριο δώμα έχει και αυτό κολόνες και εστίες και στο δάβως του ανοιγεί άλλος θαλασσός.

Στην Κρήτη η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ περίοδος χαρακτηρίζεται από ακουρδόχρωμη κεραμεική με χαροκόπη και πλαστική διακόσμηση και διχαλωτές λαθές. Σημαντικό χαρακτηριστικό της Κρήτης αποτελεί η χρήση ψημένων πλίνθων ως οικοδομικού υλικού. Η ΜΕΣΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή χαρακτηρίζεται από την κεραμική που προσθένει, νέος διάκοσμος παρατηρείται για μικρό χρονικό διάστημα: η στολιδωτή, πτώμωντα την επιφάνειας των αγγειών. Κατόπιν ο τρόπος αυτούς διακόσμησης έβαφνεται και τα κεραμεικά γίνονται κάπιας προχειροδοσημένα με χαροκόπη ή στιλβωτή διακόσμηση. Η αρχιτεκτονική (Κνωπός, Γόρτυνα, Κατασαρά κ.ά.) δείχνει οι-

κήματα από πηλό πάνω σε πέτρινη κρηπίδα, με αυλές χαλικόστρωτες και πολλά δωμάτια και παραρτήματα του κεντρικού σπιτιού.

Οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι καθώς και οι «κατασκευαστές» της ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ εποχής οργανώνται: Μοιράζονται τη γη (πρώτη μορφή ιδιοκτησίας, που διασφαλίζεται με τη χρήση τίτλων που επικυρώνονται ίδιας με τις αφραγίδες). Με την οργάνωση οικισμών ο άνθρωπος αρχίζει να προβληματίζεται για το που θα θάψει τους νεκρούς. Τώρα πια δεν τους βάζουν σε σπηλιές αλλά σε αθαβείς λάκκους ή καμιά φορά ποτεβετημένους σε μικρά πιθάρια.

Τι συνέβαινε εκείνη την εποχή των μετάλλων

Ξενόφερη, από την Ανατολή, η μεταλλοτεχνία δε σημειώνει «επανάσταση» στον Ελλαδικό χώρο. Η εποχή του ΧΑΛΚΟΥ εξελίσσεται ομαλά και αλλαγές τη μορφή του τότε ελληνικού κόσμου σταδιακά. Σύγια έρχονται στην Ελλάδα και γίνονται γνωστά τα επιτεύγματα της Ανατολής μέσω των παραλίων της Μικράς Ασίας. Ετοιμάζονται σημαντικό ρόλο και τα νησιά του Αιγαίου – ενδιάμεσοι σταθμοί που αναπτύσσονται σε πολιτισμικές μονάδες – καθώς και η Κρήτη. Αρχίζουν οι βαλάσσες ευτρικές ανταλλαγές: στα νησιά (κυρίως Κυκλαδίδες) ιδρύονται παραβάσσασια κέντρα με εμπορικούς χαρακτήρα. Η εποχή του ΧΑΛΚΟΥ ή ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ στην Ελλάδα διαιρείται σε τρεις περιόδους: την ΠΡΩΤΗΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ, τη ΜΕΣΗ και την ΥΣΤΕΡΗ. Κατά την ΠΡΩΤΗΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ αναπτύχθηκε στις Κυκλαδίδες ο Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός και στην Κρήτη ο Πρωτομινιώκος ή Προανακτορικός Μινωικός πολιτισμός.

Ο ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (Ηπειρωτική Ελλάδα και Πελοπόννησος) είδε πολλά κέντρα να αναπτύσσονται, αλλά λίγα είναι αυτά που έχουν ανασκαφεί συστηματικά. Έτοιμη πάρουσιμη εδώ το πιο γνωστό παράδειγμα: Του Κάσκου στη Λέρνα. Η Λέρνα είναι η πιο σύγχρονη από τις ανασκαφές αυτές, και μας δίνει πολύτιμα στοιχεία. Σε μια τεχνητά ισοπεδωμένη παραβάσσασια περιοχή χτίζεται η πόλη της Λέρνας ωχυρωμένη με τείχος που με αλεπούλλης επισκεύεται και επεκτάσιες εξελίσσεται σε διπλό περιβόλο με ενδάμεσα δωμάτια και πεταλόσχημους πυργους. Ο οικισμός είναι κτισμένος γύρω από ένα κεντρικό οικήμα συνθέτε με όρφοφο. Το εσωτερικό του οικήματος δείχνει τον πλούτο της πό-

Αγγείο από το Διμήνειο με πολυχρωμη διακόσμηση (Εθν. Αρχαιολογικό Μουσ.).

Πάνινο «τηγάνι» (κατσιπτρό): χαρακτηριστικό της περιόδου Κέρου - Σύρου των Κυκλαδών. Ανάμεσα σε σπειρές (κύματα) ένα πλοίο τα έβαψε (Εθν. Αρχαιολογικό Μουσ.).

λης και το υψηλό πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων της: Τα θυρώματα είχαν ξύλινη επένδυση, τα δάπεδα έφεραν επαλειψίες, κλιμακοστάσια, παχείς τοιχοί, οργάνωση σχεδίου προγεύμένη, όλα εντυπωσιάζουν. Η τεχνολογική πρόοδος που έφερε τη χρήση του χαλκού είναι αισθητή. Η κεραμική πλουσίεται τόσο με καινούρια σχήματα που έρχονται από την Ανατολή όσο και από καθαρά ελληνικές φόρμες; Τα σπίτια με πέτρινα θεμέλια και κρηπίδα και πλίνθινη ανωδομία

έχουν κάτοψη τετράπλευρη, δύο δωμάτια και αυλή στο μπροστινό μέρος, στη μέση έχουν σχεδόν πάντοτε την εστία. Τύρα εμφανίζονται νεκροταφεία (Αγ. Κοσμά ήλ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 17 (1984), Ο.Πολυχρονοπούλου, Ταφικά Έθνα... σ. 6). Η μετάβαση από την ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ περίοδο στην ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ χαρακτηρίζεται από την εγκατάσταση, στον Ελλαδικό χώρο, νέων φυλετικών ομάδων: Προς την Κεντρική Ελλάδα έρχονται φύλα από τη Θεσσαλία.

Κυκλαδικός Πολιτισμός

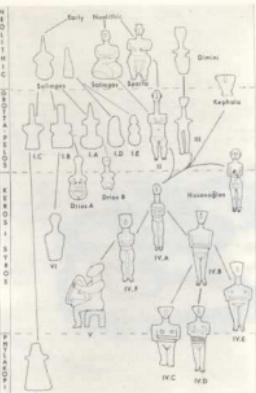
Ο όρος που πρωτοχρηματοίσθε ο Χρ. Ταούντας στα τέλη του 19ου αιώνα αφορά την πρώιμη εποχή του χαλκού στις Κυκλαδές. Αργότερα ο όρος καβιερώθηκε για τον ολόκληρη την εποχή του Χαλκού σε όλα τα νησιά του Αιγαίου. Ήταν συναντάμε και τη διαιρέση σε Πρώτο - Μέσο και Υστεροκυκλαδικό.

Όοι σχεδόν οι κυκλαδικοί οικισμοί είναι παράλιοι εκτός από αυτούς που βρίσκονται σε μεγάλα νησιά με έυφορη ενδοχώρα. Το πιο καλό παράδειγμα Κυκλαδικού οικισμού αποτελεί η Χαλανδρίανη της Σύρου (Καστροί).

Ο πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός ευνοήθηκε από τη γεωγραφική θέση των νησιών που αποτελούν φυσικό σύνδεσμο ανάμεσα στη Μ. Ασία και την Ευρώπη. Τα κυκλαδικά καράβια όργυναν τις θάλασσες και μετέφεραν ανάμεσα στα άλλα και οιμάντο – που μας χρησιμεύει ως ενδεικτικό στοιχείο ανταλλαγών, μιας και η μηλιάκη του προέλευση είναι γνωστή.

Στο κάθε νησί ήταν νησάκια των Κυκλαδών βρόθηκαν ίχνη οικισμών ακόμα κι όταν το νησί δεν είχε καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Αυτό αποδεικνύεται ότι οι Κυκλαδίτες ήταν ναυτικοί - έμποροι και πειρατές. Οι πρώτες ανασκαφές στις Κυκλαδές έγιναν από τον Χρ. Ταούντα το 1898-99 (Σύρος, Πάρος - Αντίπαρος, Αμοργός κ.ά.).

Ο Κυκλαδικός πολιτισμός χωρίζεται σε τρεις φάσεις: Τον Πρωτοκυκλαδικό πολιτισμό Πήλασ-Λάκκουδες (Μήλος - Νάξος) 3.200/3.100-2.800 π.Χ., τον πολιτισμό Κέρος - Σύρος, 2.800-2.200 π.Χ. και τον πολιτισμό Φλακόπι Πόλει, I. (Μήλος) 2.200-2.000 π.Χ.. Τον Μεσοκυκλαδικό 2.000/1.900-1.550 π.Χ. και τον Υστεροκυκλαδικό πολιτισμό 1.550 π.Χ. ως την έκρηξη της ηφαιστείου της Θήρας. Ενώ οι πρωτοκυκλαδικοί οικισμοί δείχνουν πως οι κάτοικοι των Κυκλαδών είχαν τον απόλυτο έλεγχο της θάλασσας (ελάχιστα οχυρωμένοι οικισμοί), στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. τα πράγματα αλλάζουν και η Κρήτη

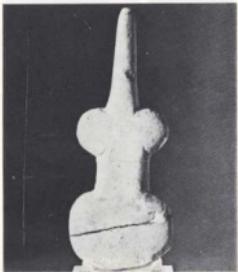
Σχεδιάγραμμα εξέλιξης των πρωτοκυκλαδικών ειδωλών σύμφωνα με την κατάταξη που έκανε ο C. Renfrew.

αναπτύσσει δυνατό ναυτικό που αρχίζει να συναγωνίζεται στη θάλασσα το κυκλαδικό. Τα σπίτια των Κυκλαδίτων ήταν μικρά (το πολύ δύο δωμάτια) χωρίς εστία γιατί τα νησιά δεν είχαν δάση για παράγοντα καύσιμων και το πάχος των τοίχων ήταν ελάχιστο (0,50 μ.) πράγμα που αποδεικνύεται ότι και οι στέγες ήταν ελαφρές, από κλαδιά, καλαμά και πατημένο πήλιο. Γύρω, από τους οικισμούς υπήρχαν τείχη με πάχος ως 1,60 μ.

Το σχέδιο των σπιτιών προσαρμοδόταν στο χώρο που διαβαθμίζεται. Ήταν τα σπίτια ήταν άλλοτε ευθύγραμμα και άλλοτε καμπυλογράμμα. Για τα νεκροταφεία έχουμε να πούμε πως στις δύο πρώτες φάσεις του πολιτισμού (Πήλασ- Λάκκουδες και Κέρος - Σύρος) οι τάφοι είναι κιβωτιόσημης με τα κάτωφυ τραπεζοειδή. Τρεις πλευρές του ταφού υπονομάνται με πλάκες, ενώ η στενότερη κλεινόταν με έρροιμά αφού τοποθετούνταν μέσα ο νεκρός. Στη Μήλο συναντάμε θαλαμοειδείς τάφους σκαλισμένους στο μαλακό δράχο, ενώ στη Σύρο είναι πάλι κιβωτιόσημη χτισμένοι με μικρές πλάκες κατά το εκφορικό σταθμό. έτσι ώστε στην κορυφή μένει μικρό άνοιγμα που κλείνεται με μια πλάκα κι έχουν εικονική εισόδου, σαν πόρτα σπιτιού. Τους τάφους χρησιμοποιούσαν για περισσότερους από έναν νεκρό, αλλά πρόσεχαν πάντοτε να μη μετακινθεί το κρανίο του προηγουμένου νεκρού από τη θέση του. Τα κτερίσματα ήσαν ανάλογα με την κοινωνική θέση του νεκρού, άλλοτε πλούσια κι άλλοτε φτωχά. Περιλαμβάνουν όμως πάντοτε αντικείμενα καθημερινής χρήσης: Για να επιστρέψεται ο τάφος, πάνω στην πλάκα που τον κάλυπτε, χτίζονται τοιχαλάκι. Αν το νεκροταφείο βρισκόταν σε πλαγιά λόφου

Μαρμάρινα αντικείμενα της Πρωτοκυκλαδικής εποχής. Χαρακτηριστικά των Κυκλαδικών πολιτισμών, ο κρατηριός και το γυναικείο ειδωλό είναι καμουφλέα από νηματωτικό μάρμαρο που αφθονεί στην περιοχή των Κυκλαδών και είναι ιδιαίτερα με από τις κυριότερες από της ανάπτυξης της τέχνης αυτής (Εθν. Αρχαιολογικό Μουσ.).

Ο διοικός της Φαιστού. Είναι από πλάκα και φέρει ιερογλυφική γραφή. Τα σημεία της γραφής είναι «τυπωμένα» με σφραγίδες σε διάταξη στρεις. Η γραφή αυτή δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί ακόμα (1.700 - 1.600 π.Χ.) (Μουσ. Ηρακλείου).

τότε λευκές κροκάλες στημάδευαν τον τάφο. Η ύπαρχη εικονική εισόδου στους τάφους οδήγησε τους μελετητές στο συμπέραμα ότι οι Κυκλαδίτες πιστεύαν πώς οι τάφους ήταν μετανάστια κατοίκια. Δύσκολο είναι να μιλήσουμε κανείς για την κοινωνική οργάνωση των Κυκλαδίτων. Τηνώντας απ' τα σπίτια που έχουν ανασκαφεί στους διάφορους οικισμούς κανέναν δεν ξεχωρίζει σε σπίτι του αρχηγού, μόνο στα νεκροταφεία βρίσκουμε μερικούς τάφους που πλούσιων από τους άλλους και τοποθετημένους σε πιο κεντρική θέση. Αυτό τη γεγονός ίδιας να σημαίνει πώς οι Κυκλαδίτες ήταν χωρισμένοι σε γένη ή φυλές.

Η Κυκλαδική τέχνη χρακτηρίζεται από κεραμικά που στην πρώτη περίοδο (Πήλιός - Λάκκοις) είναι κατασκευασμένα με το χέρι, χωρίς τροχό, και αντικούν σε δύο τύπους: τις κυλινδρικές και τις αφαιρικές πυξίδες που συχνά φέρουν διακόσμηση από χαραγμένο ψαροκόκκαλο. Στη δεύτερη φάση του Κυκλαδικού πολιτισμού (Κέρος - Σύρος) η πυξίδα αποκτά πόδι και λαιμό. Ήδη καθιερώνεται η ρήση του κεραμικού τραχού, τα σχήματα των αγγείων πολλαπλασιάζονται και καμάρα φόρα χρησιμοποιείται και δερνίκια καθώς και χρώματα, στην αρχή φωτεινά ενώ με τον καιρό σκουριάνουν.

Στον πολιτισμό Πήλου - Λάκκοις ανήκει και η χρήση του άσπρου νησιωτικού μαρμάρου, από το οποίο κατασκευάζονταν αγγεία και σκέψη καθώς και ειδουλιά. Το ειδουλό αυτό, χαρακτηριστικά του πολιτισμού των Κυκλαδών, σημαδεύουν την εξέλιξή του. Στην αρχή μοιάζουν με πλακοτάρα βότασα λειασμένα από το κύμα. Η χρήση μεταλλινών όμως βοήθα τους τεχνίτες να δουν πιο χαρακτηρισμένα ειδώλια: Μικρά βιο-

λόσχημα με σημειωμένες ανατομικές λεπτομέρειες ειδικά εεβλαδισσόνται σε γυναικείες μορφές με αμυγδαλωτό κεφάλι, με ανάγλυφα τα μάτια, τη μύτη, τη αυτιά, το στόμα. Επίσης αποδίδονται το στήθος, καμάφορά ο ομφαλός, οι κοιλιακοί μυς, το ηβικό τρίγυνο και τα γόνατα καθώς και τα δάκτυλα των ποδιών. Στη 8^η φάση του πολιτισμού ανήκουν ειδώλια με το κεφάλι σε σχήμα λύρας ελαφρά γερτό προς τα πίσω, τα χέρια σταυρωμένα κάτω από το στήθος, τα πλέματα λοξά και τα γόνατα ελαφρά λυγισμένα. Μεγάλο μέρος των ειδωλίων αυτών εικονίζουν εγκυμονού-

σες γυναίκες. Το νόημα των ειδωλίων αυτών δεν έχει ακόμα αποσαφηνιστεί, πάντως ο καθηγητής Χρ. Ντούμας πιστεύει πώς αποτελούν είδος φυλαχτού. Ενώ ο Πρωτοκυκλαδικός, ο Πρωτοελλαδικός και ο Πρωτομινωικός πολιτισμός είχαν παράλληλη πορεία, στην επόμενη φάση: Μεσοκυκλαδικός, Μεσοελλαδικός και Μεσομινωικός πολιτισμός, φαίνεται να αναπτυσσονται τελείως διαφορετικά: Στην Κρήτη, ο Παλαιοανακτορικός πολιτισμός είναι πολύ πιο προηγμένος από τον Μεσοελλαδικό που φαίνεται να «οπισθόδρομει».

Η Κρήτη

Η πρώτη χρονολόγηση του κρητικού πολιτισμού ανήκει στον Εβανίον ο οποίος την βάσισε στην εξέλιξη της κρητικής κεραμεικής. Η χρονολόγηση αστική άρματα ήταν πολύ σχετική με τον εισιτήριο που εισήγαγε ο καθ. Νικόλαος Πλάτων, που βασίστηκε στην οικοδομή εξέλιξη των κρητικών ανακτόρων και στις αντιστοίχειες του Μινωικού πολιτισμού με τον Αιγυπτιακό. Είναι έχουμες Νεολιθική Περίοδο (:) - 2.600 (-) π.Χ.

Προανακτορική Περίοδος 2.600 π.Χ.-2.000 π.Χ. από την εισαγωγή του χαλκού ως την οικοδόμηση των πρώτων ανακτόρων Κνωσού, Φαιστού, Μαλίων.

Παλαιοανακτορική 2.000 π.Χ.-1.700

π.Χ. από την οικοδόμηση των ανακτόρων ως τη μεγάλη καταστροφή τους.

Νεοανακτορική 2.000 π.Χ.-1.400 π.Χ.

Από την ανοικόδημηση των ανακτόρων ως την τελική καταστροφή της Κνωσού.

Μετανακτορική 1.400 π.Χ.-1.100 π.Χ.

Από την ανοικόδημηση της Κνωσού μέχρι τη δωρική κατάκτηση.

Νεολιθική και προανακτορική περίοδος

Τα πάρα ανθρώπινα ίχνη που βρέθηκαν -μέχρι σήμερα- στην Κρήτη αντίκουν στηΝΕΟΛΙΘΙΚΗ εποχή. Αρχικά οι άνθρωποι κατοικούσαν σε σπηλιές (Μιαουμίς, Αμνησού, σπηλιές του Ακρωτηρίου, Πλατυθόλας κ.ά.), κατόπιν όμως έφτιαξαν πρωτόγονες κατοικίες από πέτρες ακατέργαστες, πλίνθους και κλαδιά. (Κνωσός, Φαιστός, Κατασμή κ.α.). Τότε τα πέτρινα εργαλεία ήταν μονότομοι πελέκεις, ρόπαλα και μικρά εργαλεία από οψιάνων από τη Μήλο, καθώς και σούτενα.

Τα αγγεία της εποχής αυτής είναι χονδροειδή και ακάομητα στην αρχή

ενώ στη συνέχεια γίνονται στιλπνά με χαρακτό διάκοπο από ραβδώσεις, τελείες, τεθλασμένες που γεμίζουν με ασπρό χρώμα. Στη συνέχεια η διακόδημη εξαρνίσει είναι ενώ πλουτίζεται το σχήμα των αγγείων. Μόνο μια σειρά αγγείων της Φαιστού έχει χρώμα.

Με τη μετανάστευση νέων φύλων από τη Μ. Ασία έρχεται στην Κρήτη ο χαλκός και διαδίδονται τοπωνύμια σε -νήσος, -ος, -τος.

Με την εποχή του ΧΑΛΚΟΥ αρχίζει στην Κρήτη νέα περίοδος που χαρακτηρίζεται από την ακμή της ναυτιλίας και των σχέσεων με τον υπελογικό κόσμο.

Τότε (περίοδοι στα 3.000-1.100 π.Χ.), οι κυριαρχοὶ της Μεσογείου ήταν οι Κρήτες, με αναπτυγμένο πολιτισμό. Η Κρήτη, το «κέντρο του κόσμου» είχε εμπορικές σχέσεις με διάφορους τους λαούς της Μεσογείου (Κύπρο, Αιγαίνο, Φοινίκη, Κυρίων Ελλάδα, Ιταλική Χεραύνη) και το ναυτικό της ήταν πολύ δυνατό.

Στο έρδο, ζεστό κλίμα του νησιού προσαρμόστηκε η αρχιτεκτονική των Κρητών: Τα σπίτια είχαν παχεί τοίχους και μερικά από τα δυμάτια ήταν υπόγεια. Λίγα από τα σπίτια αυτά είχαν εστία και οι στέγες τους ήσαν επιπτέδες. Το υπόνυμο των Κρητών ήταν πολύ ελαφρύ. Είτε τουλάχιστον δείχνουν σ διάφορες απεικονίσεις. Το «παλάτι» δρισκόταν σε σημείο κάπως υπερυψωμένο και κεντρικό και στέγαζε ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό τις αποδήμες, τη λατρεία κ.δ. (συγκεντρωτική θαυματική εσούδα). Οι διάφοροι οικισμοί ανήκουν σ διαφορετικά κρατίδια αυχνά αντίταπα. Ενιαία δοϊκήση επέβαλε ο δασιάλιος της Κνωσού του οποίου η εξουσία απλωνόταν και πέρα από την Κρήτη (θλέπε το Μύθο του Μινώταυρου και τον άθλο του Θησέα). Κρητικά

προιόντα βρέθηκαν στην Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, τη Φαινίκη, την Ιστανία και αλλού. Το κρητικό εμπόριο αποτελούσαν υφασμάτα, κεραμικά, λαδί και προιόντα μεταλλουργίας των οποίων ήμαστε οι πρώτες ύλες εισιγόντων στο νησί (χαλκός και κασσίτερος από την Κύπρο και την Ιστανία). Η εποχή του ΧΑΛΚΟΥ χαρακτηρίζεται, στην Κρήτη, από κοινωνία αποτελουμένη κυρίως από αγρότες, βιοτέχνες και ναυτικούς με τον βασιλιά που είχε τον απόλυτο έλεγχο. Οι Κρήτες ζούσαν σε «ανθρώπινα μέτρα», ποτέ στην τέχνη και την αρχιτεκτονική τους δεν έπερρασαν αυτά. Άκομη και τα παλιά ανάκτορά τους που ήταν πολυώροφα δεν έγιναν μνημειακά. Η ζωγραφική (τοιχογραφίες και διακόσμηση αγγείων) αρκετά τυποποιημένη περιέχει ελάχιστα την ανθρώπινη μορφή. Κύριο θέμα αποτελεί η φυσική φύτα. Ζώα (πολλά πουλιά) και θαλασσινός κόδιμος. Η πλαστική τους είναι περιορισμένη, λίγες οι ανθρώπινες απεικονίσεις. Αντίθετα η γεγενοπλαστική είναι ιδιαίτερα πλούσια.

Σχετικά με τη γραφή που βρέθηκε στην Κρήτη, το μόνο που μπορούμε να πουμε είναι ότι ο Δίοκος της Φαιστού αποτελεί το παλιότερο δείγμα ιερογραφικής γραφής (1.700 π.Χ.) που βρέθηκε στην Κρήτη και ακόμα δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί ενώ η Γραμμική Α που και αυτή δεν αποκρυπτογράφηκε ακόμα είναι προελληνική γραφή, πρόδρομος της Γραμμικής Β.

Χαρακτηριστικά για την εποχή του ΧΑΛΚΟΥ είναι και ορισμένες κεραμεικά αγγεία (ρυθμού Αγίου Ουουνφρίου) που έχουν κάθετο κόκκινες τεμάνμενες στον πυμένα, γραμμές. Επίσης υπάρχουν κύπελλα, δίστα, φαρμασείδη αγγεία με κυλινδρικό λαιμό και αγγεία σε σχήμα ζωνών. Από τη Μ. Ασία έρχεται το «ραμφόστομος» πρόχοις. Τα ειδωλιά που βρέθηκαν στην Κρήτη απεικονίζουν πάντοτε γυναικείες μορφές και είναι του τύπου των κυκλαδικών ειδωλίων. Μερικά οστέινα, τοπικής κατασκευής βρέθηκαν στην Τράπεζα Λασιθίου και άλλα πέτρινα που θυμίζουν αιγυπτιακά, στη Μεσαρά.

Η εποχή των Κρητών με τους Αιγυπτίους θέωρεται ότι στάθηκε αφορμή για γνωρίσματα στην Κρήτη την τεχνική της κατασκευής πέτρινων αγγείων. Με αφήνες έκοβαν κομάτια από πέτρα, τους έδιναν το βασικό σχήμα και στη συνέχεια το σκάλιζαν με ξύλινο τρυπάνι που δύλευαν με άμμο.

Επίσης οι Κρήτες έκαναν εισαγωγή χρυσού και των δύολευαν με μεγάλη τέχνη. (βλ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 1, σελ. 11. Κ. Δαδάρας, Ο Χρυσός...). Ο χαλκός

Αποψη του ανακτορού της Κνωσσού (υμένια στο 1.900 π.Χ.) Φαίνεται καθαρά η πλακοστρώτη αυλή με τους κυκλικούς αποθέτες μπροστά από το ανακτόρο.

Αποψη του ανακτορού της Φαιστού. Επάνω αριστερά διακρίνεται το ανακτορικό συγκρότημα. Κατω δεξιά έχει ριζωθεί το παλιό ανακτορικό κτίριο.

Αποψη του ανακτορού των Μαλίων. Εδώ βλέπουμε τις πλακοστρώτες αυλές, τους δρόμους και τον ΒΔ. τομέα που ανήκουν στους Παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

που στην αρχή δουλεύοταν καβαρός, για μικρά εγχειρίδια, στη συνέχεια αναμείχθηκε με κασσίτερο για την κατασκευή καλύτερων στη χρήση εγχειρίδιων με πιο μακριά λεπίδα.

Άλλο χαρακτηριστικό του Κρητικού πολιτισμού είναι οι σφραγίδες που καμαρένες από διάφορες πέτρες καθώς και κάοκαλο και ελεφαντόδοντο είχαν ποικίλες απεικονίσεις που βοηθάνε τους αρχαιολόγους να καταλάβουν τη σύνθεση του πολιτισμού.

Στις ταφές της εποχής αυτής κοντά στις σημαδιώδες κοιλότητες εμφανίζονται και κτιστοί βωλωτοί τάφοι 5 ως 10 μέτρων διάμετρου.

Οι κατοικίες είναι καλοχτισμένες με κανονική διάρρεση σε δωμάτια. Οι τοίχοι είναι γεροί και καλυμμένοι με κονίαμα.

Περίοδος των παλαιών ανακτόρων

Γύρω στα 2.000 π.Χ. στην Κνωσό Φαιστό και τα Μαλία χτίζονται τα πρώτα

Κρατήρας καμαραικού ρυθμού με ολόγλυφους ανθοκάλικες, άγγειοπλαστική, πλαστική και ζωγραφική φτάνουν ένα ενιαίο αρμονικό συνόλο (Μουσ. Ηρακλείου).

Εγχώρια γυψοπλακα καλύπτει το κάτιο μέρος των τοιχών και τα δάπεδα των ανακτώρων της Κνωσού δίνοντας μια ομήρη πολύτιμη (Αιθουσα του Θρόνου).

Πλακίδια από φαγετιανή (ψήφιση από 3 ως 5 εκ.) που παριστανούν προσωπεις σπιτίων της Κνωσού, μαρτυρώντας για το πως ήταν χτιζόμενες οι ιδιωτικές κατοικίες. Είναι πολυωρφα σπίτια με τοίχους πέτρινους, ξυλόδεσπες και πηλό (Μουσ. Ηρακλείου).

Μεσα σε τερατικό, συχνά πολύδιακο μεμένα πεθαρία, οι Κρήτες αποθήκευαν τρόφιμα.

Η «Παριζίανα», τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού.

Ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής από χλωρίτη. Βρέθηκε στο ανάκτορο της Ζάκρου και μαρτυρά για το επίπεδο της γλυπτικής στην Κρήτη (Μουσ. Ηρακλείου)

«πολάτια». Τα ανάκτορα αυτά είναι η απόδειξη της ύπαρξης κεντρικής εξουσίας σε κέντρα πλούσια όπως αυτά. Η ανάπτυξη ιερογλυφικής γραφής και η εμφάνιση της Γραμμικής Α' γραφής στη Φαιστό είναι στενά δεμένες με τη γραφειοκρατία των ανακτόρων. Την ίδια αυτή εποχή παρατρέπεται έντονη ανάπτυξη της κεραμικής στην οποία επικρατεί ο ρυθμός «barbotine» που χαρακτηρίζεται από προεξόχες της επιφάνειας του αγγείου (γίνονται στον υγρό πηλό) καθώς και αργότερα, ο «καμαραικός ρυθμός» κωθαροί ανακτορική τέχνη. Επάνω στη μάυρη επιφάνεια του αγγείου ζωγραφίζονται με άσπρο, πορτοκαλί ή κόκκινο χρώμα μεγάλη ποικιλία διακοσμητικών θεμάτων. Στη διάσοδη του κεραμεικού τροχού οφείλονται τα ωκελώφα κεραμεικά με τα λεπτότατα τοιχώματα. Παράλληλη εξέλιξη παρατρέπεται και στη σφραγιδογλυφία όπου χρησιμοποιούνται ημιπολύτιμες πέτρες πάνω

στις οποίες σκαλίζονται ιερογλυφικά σημεία γραφής καθώς και παραστατικά θέματα. Από αυτά και από τα ειδώλια γνωρίζουμε την ενδυμασία των Κρητών.

Το 1.700 π.Χ. περίπου, μια ξαφνική καταστροφή ερειπώνει τα τρία μεγάλα κρητικά ανάκτορα. Ιώνες να ήταν σεισμός που κατέστρεψε και πολλά μέρη της Μ. Ασίας από την Τροία μέχρι την Παλαιοτίνη. Μπορεί όμως και να ήταν επιδρομή, ίσως Ελλήνων που ηδη από το 2.000 π.Χ. εισέβαλλουν στην Ελλάδα.

Περίοδος των νέων ανάκτορων

Η καταστροφή του 1.700 π.Χ. δε σήμανε και το τέλος του πολιτισμού της Κρήτης. Τα ανάκτορα ανοικοδομούνται και γνωρίζουν νέα, μεγαλύτερη αίγλη. Κνωσός, Φαιστός και Μάλια ξαναχτίζονται από την αρχή πάνω στα ερείπια με μεγαλόπετρα πρωτόταγα, κινοστούχες, κλιμακοστόδαια που ενώνουν τους πολλούς τους ορόφους, φωταγώνους που δίνουν φως σε ωστερικά διαμερίσματα τα οποία έχουν πόρτες που ανοιγοκλείνουν. Η ντόπια γυμφόλακα χρηματοποιείται για επικαλύψεις τοιχών και δαπέδων. Η στέγη των κτιρίων είναι επιπεδή και στηρίζεται σε δοκάρια. Οι κολόνες είναι ξύλινοι κορμοί τοποθετημένοι με το στένο μέρος προς τα κάτω. Ξύλινα είναι και τα κινόκρανα (πρόδρομοι των μινωικών και των δωρικών κινοκράνων) καθώς και ξύλινα δοκόρια διαπερνούν κάθετα και οριζόντια τους τοίχους πετυχαίνοντας αντιεσιμή κατασκευή. Από τα τρία ανάκτορα αυτό των Μαλίων είναι το λιγότερο πολυτέλες. Τώρα εμφανίζονται και άλλα οικοδομήματα σαν «μικρά ανά-

κτορά». Το 1.600 π.Χ. στην Κνωσό χτίζεται η Νότια Οικία. Εικόνα των αστικών κατοικιών της πόλης έχουμε από σύνολο μικρών πλακιδών από φαγεντιανή ποιησης αναπαριστούν ισοδομικές προσόψεις σπιτιών με δύο και τρεις ορόφους:

Ανάκτορα και σπίτια είχαν μεγάλες αποθήκες γεμάτες πιθάρια όπου φύγαναν τρόφιμα. Στην περίοδο αυτήν ανήκει και το σπηλαϊκότατο ανάκτορο του Κάτω Ζάκρου, που είχε εμπορικές σχέσεις με την Κύπρο και την Αίγυπτο.

Εντυπωσιακό είναι το οδικό δίκτυο που κατασκευάστηκε για να συνδέει τα διάφορες πόλεις, χωριά και επαύλεις με την πρωτεύουσα. Ήταν τόσο καλοσχεδιασμένο που στη χώρας των συνεχίστηκαν να οδεύουν οι άνθρωποι του στο Μεσαίωνα όσο και στους νεότερους χρόνους. Άλλα η εξάπτωση των Κρητών δεν περιορίστηκε στο χώρο των νησιών τους ή στις διάφορες αγορές. Μινωικές αποικικές εγκαταστάθηκαν σε πάμπολες θέσεις όπως σε νησιά του Αιγαίου (Μήλο, Κύθηρα, Ρόδο, Κάρπαθο καθώς και στην Κέρκυρα, τη Σικελία κ.ά.). Πολλές από αυτές τις εγκαταστάσεις έφεραν το όνομα Μινώα. Η ναυτική δραστηριότητα των Κρητών τους έφερε σε επαρχία με τους Κυπρίους στους οποίους έδωσαν, ύστορα στο 1.500 π.Χ., στοιχεία της γραφής τους.

Η νέα άνθιση των Μινωικών κέντρων φαινεται, εκτός από την αρχιτεκτονική, στη διακόσμηση των κτιρίων: Νιευγραφίες, ανάγλυφες διακοσμήσεις τοιχών με βασιλιάσια χρώματα, μικρογραφικές τοιχογραφίες στολίζουν ανάκτορα και επαύλεις. Άλλα και οι άλλες τεχνές προσ-

δείγμουν: Η πλαστική δίνει βαυμαστά δείγματα της δεξιοτεχνίας των Κρητών: Φαγεντιανή, υαλόμαζα (χυμένη σε καλούπια), χρυσός, ελεφαντόδοντο και πήλος είναι για την κατασκευή διαφόρων μικροαντικειμένων και ειδώλιων. Βέβαια η κεραμεική είναι πάντοτε ιδιαιτερό εξειδικεύμενη: Μεγάλα πίθοι με πλούσιο δάκρυο ζωγραφικό ή ανάγλυφο ή και συνδυασμένο είναι από τα πιο εντυπωσιακά προϊόντα της εποχής. Άλλο είδος είναι τα αγγεία που έπλινα σε ανοιχτόχρωμο φόντο φέρουν σκοτεινόχρωμη διακόσμηση. Με την τεχνική αυτή αναπτύσσονται δύο ρυθμοί: ο ρυθμός της χλωρίδας και ο ρυθμός των χαρακτηριστικών. Χαρακτηριστικό είναι για τα λατρευτικά συμβόλια της εποχής, ο διπλούς πλεκτούς.

Τον καιρό λοιπού που η Κρήτη γνώριζε τέτοια ανθισή, μια νέα καταστροφή πρέπει να ερειπώνει τα μεγάλα κέντρα του πολιτισμού της: Φαιστός, Αγία Τράπα, Μάλια, Τύλισος, Αρχάγε, Αμνιάσος, Γούρνα, Ψύρα, Παλαιοκαστρό, Ζάκρος, Κνωσός, κ.ά. γκρεμίζονται και καιγονται έφερναν έφερναν συμφύλων με τη γνώμη ορισμένων αρχαιολόγων ο λόγος της καταστροφής υπήρξε η τεράστια έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης (Θήρας) που ήταν και αιτία του καταστονισμού μεγάλου μέρους της Θήρας – και τημάτος των Β. παραλίων της Κρήτης – και καταστροφής από το παλιρροιακό κύμα του στόλου της.

Μετανακτορική περίοδος

Τη φυσική αυτή καταστροφή διαδέχεται εξάλλωση των Αχαιών από την Πελοπόννησο. Μερικοί οικισμοί ανοι-

Διπλούς πέλεκυς και ταύρος είναι τα ιερά σύμβολα των Μινωιτών (Μουσ. Ηρακλείου).

Αλάβαστρο με ζωγραφιά χταποδιού. Το ζωα τύλιγεται γύρω στο αγγείο διακοσμώντας το ολόκληρο. Η τέχνη του αγγειογράφου γίνεται αισθητή σήρη στην ζωγραφιά αυτή (Μουσ. Ηρακλείου).

κοδομούνταν, νέα γραφή κάνει την εμφάνισή της (γραμμική Β'), νέος ρυθμός εμφανίζεται στην κεραμεική, ο ανακτορικός ρυθμός, με χαρακτη-

ριατικά σχήματα αγγείων τον τρίωτο αμφορέα με πλατεία χειλή, το αρτόσχημο αλάθαστρο κλπ. Ο διάκοσμος είναι αντιφασιοκρατικός με έντονο

διακοσμητικό πνεύμα.

Λίγο μετά το 1.400 π.Χ. νέα, τελική καταστροφή εξαφανίζει την Κνωσό.

Μυκηναϊκός Πολιτισμός

Με την καταστροφή των κρητικών ανακτόρων βλέπουμε την έδρα του κέντρου του πολιτισμού να μετατοπίζεται προς τα δύσεις. Τώρα την πρωταρχεία έχουν οι Μυκήνες και ο Μυκηναϊκός πολιτισμός;

Η Μυκηναϊκή περίοδος ή Υστεροελλαδική I (1.600-1.100 π.Χ.) αποτελεί το τέλος της ελλαδικής Χαλκοκρατίας. Ελληνικά φύλα ήρθαν φέρνοντας μαζί τους και στοιχεία του πολιτισμού τους που αναπτύχθηκε και πήρε την τελική του μορφή γεννώντας την πρώιμη παράδοση, αυτήν που ενέπνευσε τα ομηρικά έπη.

Η Μυκηναϊκή εποχή υποδιαιρείται σε τρεις φάσεις: Πρώιμη ή Υστεροελλαδική I. (1.600-1.500 π.Χ. περίπου). Μέση ή Υστεροελλαδική II. (1.500-1.425 π.Χ.). Νεότερη ή Υστεροελλαδική III. (1.425-1.100 π.Χ.), όπου περιλαμβάνεται και η Υστερομυκηναϊκή.

Πρώιμοι Μυκηναϊκοί χρόνοι ή Πρωτελλαδική εποχή

Η περίοδος αυτή που κράτησε από το 1.600 ως το 1.540 ή 1.500 περίπου π.Χ., δεν μας έχει δώσει πολλά στοιχεία της εκτός από τάφους. Έτσι δεν μπορούμε να έχουμε εικόνα του πως ζύσαν τότε οι άνθρωποι – την ίδια εποχή όμως στην Κρήτη, υφίστανται τα νέα ανάκτορα (1.700 π.Χ.) – μονάχα γνωρίζουμε την κεραμεική τους

και έρουμε πως η μινωική αυτή κεραμεική, μέσω παραλιακών κέντρων διοικεύεται από την ως τώρα επικοινωνία σε πολλά μέρη. Από τη θάλασσα ήρθε στους μυκηναίους η επιδραση του Μινωικού πολιτισμού με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ο νέος πολιτισμός που ονομάστηκε Κρητομυκηναϊκός. (1.500-1.425 π.Χ.).

Μέσοι Μυκηναϊκοί χρόνοι

Αν και θεωρήθηκε επηρεασμένος από την Κρήτη, ο Μ.Ε. πολιτισμός κράτησε έντονη την πρωινόποττη του. Τα στοιχεία που διανείχεται απλοποιούνται. Η αγάπη της οργάνωσης φαινεται και στο διάκοσμο των αγγείων, ενώ στη γλυπτική εμφανίζονται στοιχεία μνημειώδων χαρακτήρα.

Οι μυθοί καθώς και τα λείψανα που βρέθηκαν κατά τις διάφορες ανασκαφές μας δίνουν μια εικόνα της οργάνωσης των Μυκηνών. Τα κυριότερα Μυκηναϊκά κέντρα διοικούνταν από έναν βασιλιά που ανάμεσά τους έχωριζε αυτούς των Μυκηνών. Η οργάνωση των κέντρων αυτών στηριζόταν σε στρατιωτική και όχι σε θεοκρατική βάση. Στη μυκηναϊκή τέχνη εικονίζονται γυναικες (οικογένεια των ιθυνόντων) σε σκηνές κυνηγιού, στους τάφους τους δε έχουν μικρά κομμάτια σπαθάκια. Αυτό μπορεί

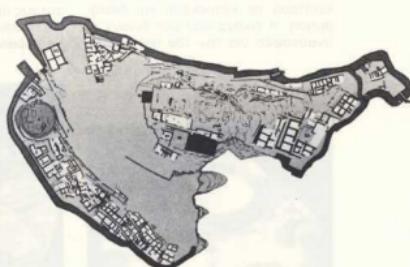
να σημαίνει ότι οι γυναίκες μοιράζονται με τους άνδρες διάφορες ασχολίες και ευθυνές.

Οι Μυκηναίοι αγαπούν τους αγώνες, τη μάχη και την άμιλα. Το ελαφρύ άρμα που δέρνει άλογο είναι το αγαπημένο τους παιχνίδι και το καλύτερό τους όπλο. Οι άνδρες έχουν κοντά μαλλιά για να μην εμποδίζονται οι κινήσεις τους στον αγώνα. Συγχρόνως φέρουν και γενειάδα και μουστάκι σε ένδειξη αρρενωπότητας.

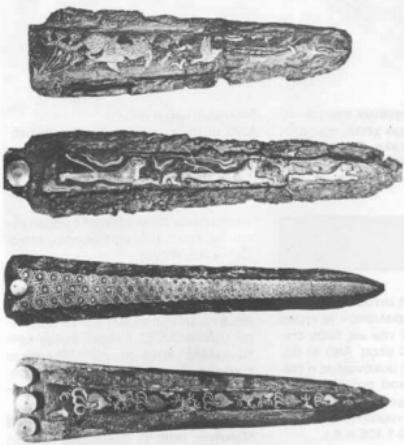
Όπως και στη Μινωική Κρήτη, στις Μυκήνες υπήρχε ανεπτυγμένη τάξη βιοτεχνών των οποίων τα προϊόντα μιμούνταν, στην αρχή, αυτά των Κρητών. Η κεραμεική χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: την εγχώρια, εκείνη που μιμείται τη μινωική και τέλος την καθαρά μινωική (εισαγμένη) αρκετά σπανία στην κυριαρχία Ελλάδα. Η νότια παραγωγή περιλαμβάνει δύο κατηγορίες: Τη μινύεια και την αμαρούχρωμη. Η μινύεια κεραμεική έχει μικρό θέματα, μονόχρωμα ή διχρωμα σε ανοιχτόχρωμο φόντο, ενώ η αμαρούχρωμη έχει θέματα επηρεασμένα από τα καμπυλόγραμμα μινωική σχέδια. Η αμαρούχρωμη τεχνική έχει σχέδια (διάκοσμοι και αγγείο) επηρεασμένα από τον Κυκλαδικό ρυθμό. Στη Υ.Ε. εποχή εμφανίζεται και ο «θαλασσινός» ρυθμός. Στην τελική φάση της ιδιαίτερης γεννιέται ο «ανακτορικός ρυθμός» που μοιάζει καθαρά εγχώριος (Ελλαδικός). Ο πιο φημισμένος κλαδος τέχνης ήταν αυτός της μεταλλοτεχνίας. Οι πλούσιοι

Απόψη των Μυκηνών. Από τη θεση αυτή οι Μυκηναίοι δεσπόζουν στην ευφρό πεδιάδα της Αργολίδας. Η ακρόπολη των Μυκηνών κάλυπτε έκταση 30 στρεμμάτων.

Σχέδιο της Ακρόπολης των Μυκηνών με τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν μέχρι το 1982. Τα λευκά κενά είναι θέσεις ελληνιστικών κτιρίων.

Στα περίτεχνα μπρούτζινα αυτά εγχειρίδια, που έχουν κομητεί με χρυσό σατήν και νιέλο, φαίνεται το αγνωστικό πνεύμα των Μυκηναίων.

μυκηναϊκοί τάφοι μας έδωσαν μεγάλον αριθμό ποικιλών έργων, όπλα, κοσμήματα, οικοσκευές, εργαλεία. Τα χάλκινα σκεύη της Υ.Ε. περιόδου (οικοσκευές) ήταν πλούσιοτάτα. Τέτοιοι θησαυροί έχουν δρεθεί κρυμμένοι κάτω από το πάτωμα και θαμμένοι σε διάφορα μέρη των σπιτιών για να ασθένουν από κάποιον επικειμένο κίνδυνο.

Αντικείμενα από πολύτιμα μέταλλα υπήρχαν αρθρώνα στους μυκηναϊκούς τάφους. Μας δίνουν την εικόνα της τεχνικής των Μυκηνών και το πλούτο τους. Δυστυχώς μονάχα το χρυσάφι δεν οξειδώνεται, είται πολλά χρυσά αντικείμενα διασύνθηκαν ενώ το ασημί καταστράφηκε.

Θαυμάσια είναι η μυκηναϊκή απλουργία. Τα ξίφη των μυκηναίων βασιλιδών είναι από τα ωραιότερα και τελειότερα σε κατασκευή και διακόσμηση. Η εικόνα που μας δίνουν οι ανασκαφές για τον 13ο αιώνα π.Χ.:

Χώρα μοιρασμένη σε κρατίδια με κέντρο τα ανάκτορα, κατοικία του βασιλιά και διοικητικό κέντρο που επίσης συγκέντρωνται και τις οικονομικές υπηρεσίες. Τα ανάκτορα αυτά είναι πολυώρφα, μεγάλα συγκροτήματα όπου όπως μαθαίνουμε από γραπτές πηγές, έμενε και το πολύτιμο ποικίλο προσωπικό του πολαρίου.

Στα ανάκτορα αποθηκεύονται το πολεμικό υλικό και συντρόπωνται, οι πρώτες ύλες που χρησιμεύουν στη βιοτεχνία και τα αγροτικά προϊόντα. Εδώ ο βασιλιας (ώανας) είναι στην κορυφή της κοινωνίκης πυραμίδας, είναι ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, η ανώτατη δικαστική και οικονομική αρχή. Μετά το μονάρχη έρχεται ο στρατηγός, ο πολεμαρχός (λαρυγγός). Ο καβένες από τους δύο αυτούς αρχηγούς έχει δική του αυλή και προσωπικό, διαθέτει γαίες και άλλα περιουσιακά στοιχεία. Εδώ ο μο-

Χρασές προσωπιδες από τους Μυκηναϊκούς τάφους (IV και V του Κύκλου Α). Ειναι του 16ου αιώνα π.Χ. Η καθεμία τους έχει δική της «προσωπικότητα», με έντονα χαρακτηριστικά (Εθν. Αρχαιολογικό Μουσ.).

νάρχης δεν έχει τη θρησκευτική εξουσία την οποία ασκεί πλειάδα ιερέων, ιερουργών, διακόρων κ.ά. Υπηρχαν και οι τελεστές, ο ρόλος των οποίων δεν έχει αποσαφηνιστεί ακόμα. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν ανωτέρα υπαλληλικά στελέχη της κεντρικής εξουσίας.

Τα μικρά κέντρα που εξαρτώνταν από την κεντρική εξουσία διοικούνταν από συμβούλια προκρίτων (γερουσία) και από τοπικούς όρχοντες όπως οι κορετες – μεταξύ τους ήταν και οι βασιλείς – είδος κοινωνικών. Τώρα πα εδραίωνταν η ανάγκη για τη δημιουργία μόνιμου στρατού.

«Η κάθοδος των Δωριέων» 1100 π.Χ.

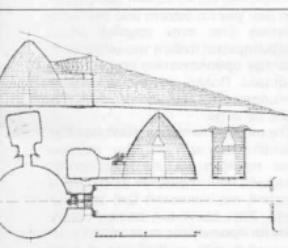
Το 1.100 π.Χ. οι Δωριείς, ελληνικό φύλο και αυτοί, έρχονται από την περιοχή της Πίνδου και εγκαθιστάνται στην Πελοπόννησο. Η μετακίνηση αυτή που δεν ήταν πάρα μέρος

Τρία αγγεία χαρακτηριστικά της Μυκηναϊκής τέχνης: α) Διώτος υψηλόδος κυλικάς (1320-1240 π.Χ.) β) Αρτοειδές αλαθαστρό με «θραξώδη» διάκοσμο (1250 π.Χ.) γ) Ψευδοσταμός αμφορέας (1150 π.Χ.).

Αναπρόσταση του μυκηναϊκού μεγάρου, όπου εντυπωσιάζει ο πλούτος των χρωμάτων και της ποικιλίας της διακόσμησης.

Κάτοψη και τομή του θολωτού τάφου (θησαυρού) του Ατρέα.

μεγαλύτερης μετακίνησης και ανακατάταξης πληθυσμών που έλαβε χώρα στην ανατολική Ευρώπη είναι, σύμφωνα με τη γνώμη ορισμένων ιστορικών, υπεύθυνη για την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού. Την ίδια εκείνη εποχή αρχίζει και ο πρώτος ελληνικός αποικισμός: Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδας – Αιολες από τη Θεσσαλία, ίωνες από την Αττική και Δωριες από την Αν. Πελοπονήσο – έφτασαν στα νησιά του Αιγαίου και στα γειτονικά παράλια της Μ. Αιασσού και ίδρουσαν τις πρώτες ελληνικές αποικίες, που όμως δεν είχαν εμπορικό χαρακτήρα αλλά αποτελούσαν κλειστές αρροτικές κοινωνίτες.

Η οργάνωση της κοινωνίας την εποχή αυτή βασίστηκε στον οίκο. Βασική μονάδα παραγωγής (μέλη μιας οικογένειας και ο κινητός και ακίντητός της πλούτος). Δύο ήταν οι τάξεις που αποτελούσαν την κοινωνία. Οι λίγοι και πλούσιοι άριστοι που κρατούσαν στα χέρια τους την εξουσία και οι υπόλοιποι (δουλοί, θήτες, δημωυργοί). Με τον καιρό οι ευγενείς αριθμήσαν την εξουσία από τον βασιλιά, γεγονός που είχε σαν αποτέλεσμα την αρχή της δημαρχίας της πόλης - κράτους.

Το σημαντικότερο όμως γεγονός (της ομηρικής περιόδου) υπήρξε η χρήση από τους Έλληνες, του φαινικού αλφάβητου που το προσαρμόσαν στις φωνητικές ανάγκες της γλώσσας τους. Τότε γράφτηκαν και τα ομηρικά έπη (Ιλιάδα στα μέσα του 8ου α.Χ. και Οδύσσεια στα τέλη του), στα οποία δίνεται ο χαρακτήρας των θεών της εποχής.

Από το 1.100 π.Χ. και μετά αρχίζει η

Επιπλόφος γεωμετρικός αμφόρεας από το Δίπυλο του Κεραμεικού. Το ύψος του φτάνει σε 1,55 μ. Ολόκληρη η επιφάνεια του καλύπτεται από γεωμετρικά μοτίβα. Στο ύψος των λαβών, ορθογώνια μετατοπικά γεωμετρικά μοτίβα (Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο).

υπομυκηναϊκή περίοδος η αλλιώς «σκοτεινοί χρόνοι» και διαρκεί περίπου ως τις αρχές του 8ου αι. (770 π.Χ.). Στο διάστημα αυτό που είναι μεταβατικό, παρατηρείται πολιτιστική οπισθοχώρηση που οδηγεί στα διακά στις βαθμίδες νέας εξέλιξης που εδραιώνεται στη γεωμετρική εποχή και τον γεωμετρικό ριθμό.

α) Υπομυκηναϊκή περίοδος: Χαρακτηρίζεται από αγγεία απλά σε σχήμα με σχέδια λιγναριστιά, στην αρχή στο χέρι. Είναι μαύρες τανίες, κύκλοι, ομοκεντρικά γραμμιές, όλα με μάυρο χρώμα πάνω στο γυμνό πλότο του αγγείου, τοποθετημένα γύρω στο λαιμό του, η και σε στενές ανοιχτόχρωμες ζώνες πάνω σε σκούρα βαμμένη επιφάνεια.

β) Πρωτογεωμετρική περίοδος: Το σχήμα των αγγείων παραμένει απλό και τα μοτίβα δεν αλλάζουν πολύ.

γ) Γεωμετρική περίοδος: Γραμμικά μοτίβα γεωμετρικών λωδώμωρα και ανθρωπόμορφα καλύπτουν ολόκληρη την επιφάνεια των αγγείων. Τα αγγεία που σχετίζονται με τη θρησκευτική ζωή είναι μεγάλα και γειμάτα διαδόμηση. Κανένα μέρος του αγγείου δεν μένει ελεύθερο. Τόσο είναι διακοσμημένα που μας δίνουν την εντύπωση ότι οι άνθρωποι εκείνοι κατέχονταν από το «φόβο του κενού». Δείγμα του είδους αυτού του κεραμεικής αποτελούν τα αγγεία του «Δίπυλου» (θρέθηκαν στο Δίπυλο, στον Κεραμεικό, το αρχαίο νεκροταφείο της Αθήνας).

Η εικόνα του ελληνικού κόσμου εκείνη την εποχή εμφανίζει μικρές ανεξάρτητες κοινωνικές ομάδες με κλειστή γεωκτηνοτροφική οικονομία.

Πρωτογεωμετρικός αμφόρεας με τη λιτή διακόσμηση της εποχής: τονίες και ομόκεντροι κύκλοι (Μουσ. Κεραμεικού).